

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Модельна навчальна програма

ДУХОВНІСТЬ І МОРАЛЬ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА 5–6 класи

для закладів загальної середньої освіти
**(Автори: Жуковський В. М., Сіданіч І. Л.,
Грищук Д. Г., Губеня І. І., Лахман Н. М.)**

Програму укладено відповідно до Типової освітньої програми для 5–9 класів Нової української школи (наказ МОН від 19.02.2021 № 235 «Про затвердження типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти») та методичних рекомендацій для розроблення модельних навчальних програм (лист МОН від 24.03.2021 року № 4.5/637-21)

**«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»
(наказ Міністерства освіти і науки України від 09.02.2022 року № 143)**

Пояснювальна записка

Успішна розбудова незалежної Української держави, її повноправна інтеграція до європейської та міжнародної спільноти вимагають належної уваги до виховання молодого покоління українців. Одним із головних і актуальних складників формування нової генерації українських громадян сьогодні є моральна компетентність. Висока мораль, яка здатна подолати егоїстичні запити людської особистості й підняти її до рівня громадянської жертвовності може бути сформована на духовних і моральних цінностях, ефективність яких була перевірена тривалим вітчизняним та закордонним досвідом.

Для належного виховання високоморальних громадян Української держави пропонується модельна навчальна програма для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» (далі Програма), яка ґрунтується на найкращому вітчизняному та закордонному педагогічному досвіді.

Програма спрямована на реалізацію ідей концепції Нової української школи (2016 р.) і визначає орієнтовну послідовність досягнення зафіксованих у Державному стандарті базової середньої освіти обов'язкових, загальних і конкретних освітніх результатів (Постанова Кабінету Міністрів України від 30. 09. 2020 р. № 898), а також має на меті виконання Закону України «Про освіту» (2017) і Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020).

У Програмі пропонується дворічний курс (5–6 класи), який має стати основою для духовних і моральних знань, розвитку учнівських умінь і навичок, а також передбачає широке поєднання формування світогляду і здатності та готовності застосовувати відповідний комплекс знань і методів для пояснення світу людини і природи; набуття досвіду дослідження духовності й моралі та формулювання доказових висновків на основі отриманої інформації; розуміння змін, зумовлених людською діяльністю; відповідальність за наслідки такої діяльності; розвиток здатності визначати й оцінювати власні потреби та ресурси для розвитку компетентностей, застосовувати різні способи їх розвитку, знаходити можливості для навчання та саморозвитку; спроможність навчатися і працювати самостійно та в колективі, організовувати своє навчання, оцінювати його, ділитися його результатами з іншими, шукати підтримки, коли вона потрібна, гідно поводитися в різних колективах і ситуаціях.

Реалізація Програми ґрунтується на ціннісних орієнтирах, прописаних у Державному стандарті базової середньої освіти: повага до особистості учня та визнання пріоритету його інтересів, досвіду, власного вибору, прагнень, ставлення у визначенні мети та організації освітнього процесу, підтримка пізнавального інтересу та наполегливості; забезпечення рівного доступу кожного учня до освіти без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу; дотримання принципів академічної доброчесності у взаємодії учасників освітнього процесу та організації всіх видів навчальної діяльності; становлення вільної особистості учня, підтримка його самостійності, підприємливості та ініціативності, розвиток критичного мислення та впевненості в собі; формування культури здорового способу життя учня, створення умов для забезпечення його гармонійного фізичного та психічного розвитку, добробуту; створення освітнього середовища, в якому забезпечено атмосферу довіри без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу; утвердження людської гідності, чесності, милосердя, доброти, справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, здатності до конструктивної взаємодії учнів між собою та з дорослими; формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови; плекання в учнів любові до рідного краю, відповідального ставлення до довкілля.

Програма сприяє реалізації мети природничої, соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі: формування особистості учня, який знає та розуміє основні закономірності живої та неживої природи, володіє певними вміннями її дослідження, виявляє допитливість на основі здобутих знань і пізнавального досвіду, усвідомлює цілісність природничо-наукової картини світу, здатен оцінити вплив природничих наук, техніки і технологій на сталий розвиток суспільства та можливі наслідки людської діяльності у природі, відповідально взаємодіє з навколишнім природним середовищем.

Програма спрямована на розвиток особистості учня, який здатний до самоусвідомлення, гармонійної соціальної і міжособистісної взаємодії, спрямованої на збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, дбає про безпеку, виявляє підприємливість та професійну зорієнтованість для забезпечення власного і суспільного добробуту.

Мета і завдання курсу

Метою курсу «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» є розкриття змісту духовності і моралі, розвиток пізнавального й емоційного інтересу учнів до вивчення курсу, розкриття особливостей і цінностей духовної і моральної поведінки особистості в сім'ї, класі, громаді, державі, природі та формування відповідних духовних і моральних компетентностей.

Завдання курсу підпорядковуються зазначеним у Державному стандарті базової середньої освіти обов'язковим результатам навчання:

розкрити зміст понять «джерело духовності та моралі», «сутність людини як носія духовності та моралі», «духовні та моральні взаємини в сім'ї», «духовні та моральні засади шкільного життя», «духовні та моральні основи життя в громаді», «духовні та моральні основи життя в державі», «духовні та моральні засади ставлення до природи» тощо;

моделювати проблемні ситуації життя в суспільстві й розкривати можливість їх розв'язання на основі духовності та моралі;

вчити школярів основ критичного мислення в процесі розв'язання проблемних ситуацій у контексті духовності та моралі;

спонукати учнів вибирати зразки суспільної поведінки на основі духовності та моралі; формувати зразки високоморальної суспільної поведінки.

Зазначені обов'язкові результати навчання є спільними для всього циклу базової середньої освіти, а отже, освітній процес згідно з Програмою передбачає поступове, з наростанням обсягу та складності навчального матеріалу, наближення учнів до здобуття загальних та конкретних навчальних результатів, передбачених Державним стандартом базової освіти та прописаних у ньому орієнтирів для оцінювання.

Програма базується на низці **концептуальних освітніх ідей** і спрямована на досягнення мети базової середньої освіти, яка передбачає розвиток природних здібностей, інтересів та обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу.

Реалізація ідей Програми передбачає прийняття різних філософських і конфесійних поглядів, повагу до їх носіїв, батьків та середовища, в якому перебувають і виховуються здобувачі освіти.

Водночас Програма має на меті подолання фрагментарності у моральному розвитку здобувачів освіти, їх ознайомлення з духовно-моральним досвідом нашої держави та всього людства, передбачає спонукання до усвідомлення не відповідної соціальним нормам поведінки та набуття позитивного морального досвіду особистості.

Програма ґрунтується на підходах, принципах, цілях, змісті, формах, методах і засобах, які адекватні вимогам часу і завданням формування високоморальної особистості. Передбачається врахування володіння і використання учнями інформаційних технологій, вікових та індивідуально-психологічних особливостей, їх досвіду моральної поведінки.

Програма підтримує ідею, що освітня діяльність школи має бути спрямована не лише на далеку перспективу формування високоморальної особистості і її підготовку до майбутнього самостійного життя. Насправді школа розглядається авторами Програми як модель суспільства, а учні – як його активні члени, які зі шкільної лави занурюються в суспільне життя, набуваючи необхідної моральної компетентності.

Реалізація Програми висуває особливі вимоги до вчителя, який має усвідомлювати важливість своєї особистості, професійної та соціальної місії, володіти необхідними компетенціями. Переосмислюються взаємини вчителя і учня під час освітнього процесу: акцент переноситься з трансляції готових моральних знань у свідомість учнівства на партнерську взаємодію, суб'єкт-суб'єктні взаємини, діалогічність, розвиток критичного мислення учнів, на спільний пошук відповідей на моральні проблеми.

Програма спрямована на подолання елементів формальності освітнього процесу, надмірної його вербалізації, на сприяння синергії й активізації духовних, психологічних і фізичних сил учасників освітнього процесу: учителя, учнів, батьківської спільноти, громади.

Чільне місце в Програмі належить **формам і методам освітньої діяльності**. Основний акцент робиться на інноваційних, інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологіях. Поряд з вербальними методами і формами роботи застосовуються практично-діяльнісні форми і методи, які допомагають реалізувати активність учнів: ситуативні задачі, рольові ігри, драматизація, проектна

діяльність, доручення, презентація, портфоліо, реальні й уявні подорожі, реальні й уявні екскурсії, зустрічі.

Відповідно до Програми планується формування в учнів 5–6 класів низки **ключових компетенцій**, в основі яких лежать особистісні якості, особистий, соціальний, культурний і навчальний досвід учнів; їх потреби та інтереси, які мотивують до належної моральної поведінки; знання, уміння та ставлення, що формуються в освітньому, соціокультурному та інформаційному середовищах, у різних життєвих ситуаціях.

Наскрізними в усіх ключових компетентностях є такі вміння:

читати з розумінням, що передбачає здатність до емоційного, інтелектуального, естетичного сприймання й усвідомлення прочитаного, розуміння інформації, записаної (переданої) у різний спосіб;

висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, тобто словесно передавати власні думки, почуття, переконання, зважаючи на мету та учасників комунікації, обираючи для цього відповідні мовленнєві стратегії;

критично і системно мислити, що виявляється у визначенні характерних ознак явищ, подій, ідей, їх взаємозв'язків, умінні аналізувати та оцінювати доказовість і вагомість аргументів у судженнях, діяти творчо, що передбачає креативне мислення, продукування нових ідей, добросовісне використання чужих ідей та їх доопрацювання, застосування власних знань для створення нових об'єктів, ідей, уміння випробовувати нові ідеї;

виявляти ініціативу, що передбачає активний пошук і пропонування рішень для розв'язання проблем, активну участь у різних видах діяльності, їх ініціювання, прагнення до лідерства, уміння брати на себе відповідальність тощо.

Основна частина

Потенціал курсу «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» визначено на основі компетентнісного підходу.

Компетентнісний потенціал курсу «Духовність і мораль в житті людини і суспільства»

Ключові компетентності	Компоненти
Спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовами	<p>Уміння: доступно і переконливо висловлювати свої думки духовного і морального змісту в усній та письмовій формі, користуватися різними видами аргументації; використовувати виражальні можливості мови для опису ситуацій духовного і морального характеру, вести аргументовану дискусію на відповідну духовну і моральну тематику; читати і розуміти повідомлення на духовні та моральні теми; творити українською мовою (усно і письмово) тексти духовного, морального та соціального змісту; дотримуватися культури мовлення та норм мовленнєвого етикету; ділитися власними ідеями.</p> <p>Ставлення: поважати українську як державну / рідну (у разі відмінності) мову, цікавитися її розвитком, усвідомлювати потребу володіння та використання державної мови для власного та суспільного поступу, розуміти цінності кожної мови; критично сприймати інформацію духовного, історичного та суспільно-політичного характеру; з розумінням ставитися до альтернативних висловлювань інших людей.</p>
Соціальна та громадянська компетентності	<p>Уміння: аргументовано та грамотно висловлювати власну громадянську позицію та своє ставлення до ролі та місця духовних і моральних цінностей в особистісному та націєтворчому поступі; критично аналізувати джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам аморального впливу; знаходити переконливі приклади розв'язання конфліктів, опираючись на духовні джерела; працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і інший, зокрема, взятий з історії та духовної літератури досвід; бути активними й відповідальними членами громадянського суспільства, що знає права і обов'язки людини й уміє їх захищати і виконувати; ефективно співпрацювати з іншими, ініціювати та реалізовувати духовно-моральні, екологічні та соціальні проекти.</p> <p>Ставлення: ідентифікувати себе як гідну та вільну особистість і громадянина України; усвідомлювати духовні та моральні цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки); співпереживати за долю рідних і близьких, інших осіб, що потребують допомоги й підтримки; шанувати досвід і цінності власного й інших народів, держав, релігій і культур; з розумінням сприймати і ставитися до життєвої позиції іншого; усвідомлювати вплив духовних і моральних цінностей на психічне здоров'я особистості та колективу; сприймати провідні соціально значущі і націєтворчі демократичні цінності, провідну роль здорового способу життя.</p>
Культурна компетентність	<p>Уміння: розвивати емоційно-почуттєву сферу на основі сприймання літературно-художньої творчості духовного і морального змісту; образно мислити й уявляти; розвивати власну національно-культурну ідентичність в контексті духовності та моралі в сучасному багатокультурному світі; осмислювати твори мистецтва у світлі духовності та моралі; зіставляти досягнення української духовної культури з іншими культурами; виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації.</p> <p>Ставлення: свідомо зберігати й розвивати власну національну культуру, поважати культуру інших народів; відповідально ставитися та піклуватися про пам'ятки української та світової культури, зокрема сакральної; бути відкритим до міжкультурного діалогу; сприймати мистецтво та мову як засоби передачі духовних цінностей та духовного самовираження.</p>

<p>Духовно-моральна компетентність</p>	<p>Уміння: аналізувати, критично сприймати та порівнювати особисті вчинки та вчинки інших людей у контексті духовних і моральних цінностей; допомагати іншим людям розв'язувати особисті та соціальні проблеми на основі духовних і моральних цінностей; застосовувати духовні та моральні цінності на практиці й аналізувати ситуації з реального життя на їх відповідність нормам і принципам духовності; діяти й реалізовувати духовні та моральні цінності в особистих, сімейних і суспільних життєвих ситуаціях.</p> <p>Ставлення: відповідально, у контексті духовності та моралі, ставитися до себе, свого найближчого оточення, сім'ї, громади та суспільства на основі порозуміння, поваги, любові та співпраці; повага до представників інших конфесій, релігій, переконань інших людей, їхніх поглядів, священних книг, святинь, світогляду.</p>
--	---

Програма ґрунтується на духовних і моральних **ціннісних орієнтирах**, які передбачають створення освітнього середовища, в якому буде забезпечено атмосферу довіри, без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу; створено умови для співпраці, творчості та дотримання принципів академічної доброчесності у взаємодії учасників освітнього процесу та організації всіх видів навчальної діяльності. В результаті – становлення духовної і моральної особистості, вільної у прийнятті рішень, самостійної, ініціативної, здатної до критичного мислення та впевненої у собі.

Програма спрямована на формування **наскрізних умінь в усіх ключових компетентностях**, а саме: читання з розумінням текстів духовного і морального змісту, усного і письмового висловлювання власної думки щодо ситуацій, в яких необхідно приймати моральні рішення; критичне і системне мислення, творче продукування нових ідей, логічне обґрунтування позиції, ініціативність, розв'язання проблем, ухвалення рішень, розуміння ризиків, співпраця з іншими у ситуаціях духовного і морального характеру.

Програмою передбачено широке використання дидактичних методів у різних сферах людської діяльності та формування зв'язків із суміжними освітніми галузями (інформативною освітньою галуззю, природничою освітньою галуззю, технологічною освітньою галуззю, мистецькою освітньою галуззю, соціальною і здоров'язбережувальною освітньою галуззю, громадянською та історичною освітньою галуззю та ін.).

У Програмі запропоновано можливості для інтеграції з іншими освітніми галузями, що сприятиме формуванню в учнів як предметної, так і інших ключових компетентностей та передбачатиме збільшення кількості сфер застосувань знань, умінь і навичок в повсякденному житті.

Міждисциплінарні зв'язки курсу є важливим засобом досягнення прикладної спрямованості вивчення навчального предмета. Взаємне проникнення знань і методів у різні навчальні предмети має не тільки прикладне значення, але й створює сприятливі умови для формування світогляду, і має бути використано при плануванні інтегрованих уроків або навчальних модулів та дозволить здійснити комплексне ознайомлення учня з предметами, об'єктами, подіями, явищами та продемонструвати взаємозв'язки **курсу «Духовність і мораль в житті людини і суспільства»** та інших предметів/інтегрованих курсів.

Введення інтегрованих навчальних модулів в систему базової освіти надає можливість розв'язання завдань, поставлених сьогодні перед школою і суспільством. Такі курси можуть сприяти формуванню цілісної картини світу в школярів.

Інтеграція курсу з іншими предметами/інтегрованими курсами дозволить урізноманітнити дослідження багатьох важливих духовних і моральних явищ, пов'язати уроки духовної етики з життям. Вивчення у базовій школі курсу, де духовність і мораль показана як відповідь на життєві потреби людства, сприятиме підвищенню зацікавленості дітей до вивчення курсу, послужить популяризації основ духовності та моралі серед молоді та дозволить підвищити рівень духовної культури і грамотності випускників базової школи.

Принципи побудови Програми

Програма побудована на загальнодидактичних та спеціальних принципах доступності, послідовності, єдності навчання і виховання.

Програма укладена таким чином, що передбачає варіативність використання навчального часу, оскільки може бути адаптована як до рекомендованої кількості годин, так і до мінімальної та максимальної кількості годин навчального навантаження, визначеної типовою освітньою програмою.

Перевагою Програми є те, що запропонована кількість тематичних блоків розподілена рівномірно на чотири навчальні чверті та передбачає тижневий резерв навчального часу в кожній чверті навчального року, який може бути використаний на узагальнення та систематизацію навчального матеріалу або вивчення інтегрованих навчальних модулів.

Моделна програма курсу «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» має такий **змістовно-тематичний поділ:**

5-й клас. Духовні та моральні основи в житті людини

Розділ 1. Джерело духовності та моралі

Розділ 2. Поняття духовності та моралі

Розділ 3. Людина – носій духовності та моралі

6-й клас. Духовні та моральні основи в житті суспільства

Розділ 1. Духовні та моральні взаємини в сім'ї

Розділ 2. Духовні та моральні засади шкільного життя

Розділ 3. Духовні та моральні основи життя в громаді і державі

Розділ 4. Духовні та моральні засади ставлення до природи

Особливості організації навчального процесу

Програма спрямовує вчителя і учнів до діяльнісної, практично орієнтованої взаємодії та дозволяє реалізувати особистісно орієнтований і компетентнісний підходи. Запорукою досягнення учнями загальних і конкретних навчальних результатів є використання вчителем усіх можливостей подачі навчального змісту та відповідних навчально-методичних матеріалів: підручників, збірників тематичних діагностичних робіт, інших друкованих матеріалів, мультимедійного контенту та безпосереднє застосування інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Умовою успішного опанування Програми є сформовані в початковій школі читацька, мовленнєва та соціальна компетентності учнів, подальший розвиток яких уможливується запропонованими різноманітними видами навчальної діяльності, поданими в Програмі. Для глибшого засвоєння матеріалу та розвитку вмінь окремі теми курсу 5–6 класів концентрично повторюються та узагальнюються.

Розподіл годин навчального навантаження здійснюється вчителем самостійно, виходячи з можливостей навчального плану школи з урахуванням особливостей учнів класу та власної педагогічної моделі навчання, для поглиблення вивчення тих чи інших тем, урізноманітнення форм освітнього процесу, узагальнення та тематичного оцінювання відповідно до навчального матеріалу та процесу досягнення тих чи інших освітніх результатів і орієнтирів для оцінювання згідно з Державним стандартом базової середньої освіти.

Важливими складовими елементами Програми є міждисциплінарні інтегровані модулі, які передбачають застосування індивідуальних та групових форм взаємодії: виконання індивідуальних завдань, проєктної діяльності учнів, дидактичних ігор, турнірів, вікторин, квестів, навчальних екскурсій тощо. Підбір навчального матеріалу може не обмежуватися підручником, вчитель має повну академічну свободу використовувати будь-які доцільні освітні ресурси, зокрема електронні, які дозволяють учням досягнути очікуваних результатів навчання.

Програма пропонується як освітній продукт для досягнення запланованих Державним стандартом базової середньої освіти результатів соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі. Через запропоновані види навчальної діяльності передбачається досягнення всіх очікуваних результатів навчання. Водночас частина очікуваних результатів навчання, спрямованих на формування ключових компетентностей для всієї базової середньої освіти, можуть бути досягнуті завдяки організації освітнього середовища на засадах взаємної поваги до всіх учасників освітнього процесу та організації позаурочної навчальної діяльності тощо.

5-й клас
Духовні та моральні основи в житті людини

Розділ 1. Джерело духовності та моралі

Очікувані результати навчання	Пропонований зміст навчального предмета	Види навчальної діяльності
Розрізняє й аргументує різні погляди на виникнення духовного та фізичного світу. Розуміє і вміє пояснити гармонію, яка існує у світі, та її причини.	Як виник навколишній світ і як він влаштований?	Бесіда (полілог) і аналіз поглядів на виникнення світу. Обговорення у великому колі різних теорій виникнення світу.
Визначає різні погляди й аргументи щодо виникнення людини. Має уявлення про існування права і моралі як чинників, на яких ґрунтується життя людського суспільства.	Як виникла людина? Чим керується людина в повсякденному житті?	Бесіда (полілог) і аналіз поглядів на виникнення людини. Мотивування учнів до усвідомлення важливості та необхідності законів і моральних норм у суспільному житті.

Розділ 2. Поняття духовності та моралі

Розуміє поняття «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання». Вміє пояснити сутність зазначених понять. Робить вибір на користь духовності, моральності, духовно-морального виховання.	Що означають поняття «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання»?	Робота в групах над визначенням понять «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання». Пошук відповідних прикладів з духовної і художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду.
---	--	---

Розділ 3. Людина – носій духовності та моралі

Розрізняє зміст понять «добро» і «зло». Доречно формулює різницю між добром і злом, виокремлює, що таке добро і зло. Вміє розрізняти добро і зло у словах і вчинках. Ухвалює рішення щодо вибору добра. Прагне робити добро.	Чи можна стверджувати, що серце людини – це поле битви між добром і злом?	Робота в групах над визначенням понять «добро», «зло». Наведення відповідних прикладів з духовної і художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду. Організація дискусії.
Розпізнає «золоте правило» життя в людському суспільстві, вміє його пояснити. Виявляє ініціативу та обговорює можливі варіанти використання золотого правила моралі у повсякденному житті. Пропонує ідеї щодо розв'язання проблемної ситуації. Презентує свої висновки.	Яке «золоте правило» життя в людському суспільстві?	Бесіда (полілог) і аналіз золотого правила моралі. Наведення відповідних ситуацій щодо використання золотого правила моралі з духовної та художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду. Аналізування результатів заздалегідь проведеного відповідного спостереження.
Визначає зміст понять «слухняність» і «непослух», вміє їх пояснити. Аналізує власну поведінку та	Що таке слухняність і непослух?	Робота в групах над визначенням понять «слухняність» і «непослух». Наведення прикладів слухняності та непослуху з духовної та художньої

<p>поведінку інших щодо послуху та непослуху. Повідомлює іншим про важливість слухняності та згубні наслідки непослуху в повсякденному житті. Пропонує ідеї щодо вияву слухняності.</p>		<p>літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду. Використання методу «Мікрофон» для залучення всіх учнів до дискусії.</p>
<p>Розрізняє і вміє пояснити іншим зміст понять «правдивість», «обман». Вирізняє правдивість і обман у навчальних і життєвих ситуаціях. Виявляє ініціативу бути правдивим. Спонукає до правдивості інших. Повідомляє іншим переваги правдивості над обманом.</p>	<p>Яка різниця між правдивістю і обманом?</p>	<p>Пошук і аналіз відповідних ситуацій щодо вияву правдивості й обману на основі духовної та художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду. Метод «Мозковий штурм» для розв'язання запропонованої проблемної ситуації.</p>
<p>Визначає зміст понять «працелюбність», «лінь». Повідомляє іншим висновки, що працелюбність – джерело достатку й розвитку. Розрізняє лінивість і неробство. Наводить приклади працелюбності. Бере активну участь у спільних проєктах. Спонукає інших бути працелюбними.</p>	<p>Які наслідки працелюбності та ліні?</p>	<p>Пошук і аналіз відповідних ситуацій щодо вияву працелюбності й лінивства в духовній і художній літературі, суспільному досвіді, повсякденному житті, найближчому оточенні, власному досвіді. Презентація плодів людської праці.</p>
<p>Розрізняє зміст понять «сміливість», «боягузтво». Доречно пояснює різницю між цими поняттями. Характеризує поведінку людей у різних ситуаціях як вияви сміливості чи боягузтва. Спонукає інших до сміливих учинків.</p>	<p>Що вибираємо у своєму житті: сміливість чи боягузтво?</p>	<p>Наведення і аналіз відповідних ситуацій щодо вияву сміливості й боягузтва з духовної та художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду. Різнобічний розгляд теми з використанням методу «Кубування».</p>
<p>Доречно формулює визначення понять «щедрість», «захланність», уміє їх пояснити та розрізнити. Вдало пояснює вчинки людей і свої власні як щедри чи захланні. Виявляє ініціативу бути щедрим. Спонукає інших бути щедрими.</p>	<p>Що притаманно для щедрості, а що для захланності?</p>	<p>Пошук і аналіз відповідних ситуацій щодо вияву щедрості та захланності з духовної та художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду. Проведення самооцінювання або взаємооцінювання щедрості за підготовленими критеріями.</p>
<p>Визначає та описує зміст понять «гординя» і «скромність». Пояснює іншим значення цих понять та визначає відмінності між ними. Пропонує ідеї щодо того, як позбутися гордині. Висловлюється змістовно, точно, лаконічно про скромність і адекватність своїх досягнень і талантів.</p>	<p>Чим відрізняються люди, яким притаманна гординя, від скромних людей?</p>	<p>Робота в групах для пошуку й аналізу відповідних ситуацій щодо вияву гордині, смиренності та скромності з духовної і художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду. На основі певних критеріїв дати характеристику гордої і скромної людини.</p>

<p>Визначає та описує зміст понять «прощення» і «гнів».</p> <p>Пояснює значення цих понять іншим та визначає різницю між ними.</p> <p>Прагне позбавлятися від гніву.</p> <p>Переконує інших уникати гніву.</p> <p>Пропонує ідеї, як навчитися прощати інших людей.</p>	<p>Якими є наслідки гніву та прощення?</p>	<p>Пошук і аналіз відповідних ситуацій щодо вияву прощення та гніву з духовної і художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду.</p> <p>Моделювання проблемної ситуації, у якій виявляється гнів, і належне її розв'язання.</p>
<p>Визначає зміст понять «егоїзм» і «жертвність».</p> <p>Пояснює значення цих понять іншим та визначає різницю між ними.</p> <p>Аналізує і правильно визначає ситуації власної поведінки та поведінки інших людей.</p> <p>Пропонує ідеї щодо розв'язання ситуацій вияву егоїзму.</p> <p>Переконує інших позбавлятися егоїзму.</p> <p>Прагне бути жертвним..</p>	<p>Що таке егоїзм і жертвність?</p>	<p>Пошук і аналіз відповідних ситуацій щодо вияву егоїзму і жертвності з духовної і художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду.</p>
<p>Розуміє і може пояснити іншим зміст понять «любов» і «ненависть».</p> <p>Вміє аналізувати власні вчинки та вчинки інших людей, у яких виявляється любов і ненависть.</p> <p>Виявляє ініціативу й переконує інших позбавлятися від ненависті.</p> <p>Намагається плекати в собі любов до інших людей.</p>	<p>Який вплив має любов і ненависть на життя людини?</p>	<p>Проведення дослідження для пошуку відповідних ситуацій щодо вияву любові та ненависті з духовної та художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду.</p> <p>Створення узагальнених образів люблячої людини і людини, сповненої ненависті.</p>

6-й клас
Духовні та моральні основи в житті суспільства

Розділ 1. Духовні та моральні взаємини в сім'ї

Очікувані результати навчання	Пропонований зміст навчального предмета	Види навчальної діяльності
<p>Доречно формулює і використовує поняття «сім'я», «мама», «тато», «брат», «сестра», «бабуся», «дідусь», «духовна родина», «рідні».</p> <p>Вдало описує функції і обов'язки членів сім'ї.</p> <p>Знає свої обов'язки та права в сім'ї, прагне жити згідно з ними.</p> <p>Пропонує ідеї щодо захисту членів своєї сім'ї та як працювати для блага своєї сім'ї.</p>	<p>Чому сім'я — найкраще місце для розвитку дитини?</p>	<p>Робота в групах над пошуком прикладів зразкових сімей з духовної і художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду.</p> <p>Заздалегідь підготовлена презентація своєї сім'ї як першої школи.</p>
<p>Вміє скласти та описати своє родинне дерево до відповідного покоління.</p> <p>Характеризує членів своєї сім'ї та родини щодо високих духовних і моральних чеснот.</p> <p>Доречно описує духовні та моральні ідеали серед близьких людей.</p>	<p>Чого доброго ви можете навчитися у членів своєї родини (послуху, правдивості, сміливості, щедрості, смирення, жертвовності, любові)?</p>	<p>Проектна діяльність учнів зі створення родинного дерева.</p> <p>Презентація родинних традицій.</p>

Розділ 2. Духовні та моральні засади шкільного життя

<p>Розуміє значення школи в житті людини.</p> <p>Поціновує можливість набувати знання.</p> <p>Доречно характеризує духовно-моральну атмосферу шкільної спільноти, де панує справедливість.</p> <p>Уміє розповісти про моральні засади, на яких будується школа, навчання, дозвілля.</p>	<p>Чи є школа для тебе другим домом? Чому?</p>	<p>Моделювання різних ситуацій зі шкільного життя.</p> <p>Методом «Мозковий штурм» зібрати план заходів для покращення шкільного життя.</p>
<p>Доречно формулює і вирізняє духовні і моральні засади розбудови шкільного життя.</p> <p>Пояснює значення понять «дружба – егоїзм», «добромовність – нецензурність», «повага – зневага», «товарииськість – самотність».</p> <p>Описує духовну та моральну атмосферу в класі, школі, аналізує відповідні проблеми, вдало надає пропозиції для покращення духовного та морального клімату в класі та школі.</p> <p>Готовий працювати для перетворення класу і школи в духовну і моральну спільноту.</p>	<p>На яких засадах будується твоє шкільне життя?</p> <p>Дружба чи егоїзм Добромовність чи нецензурність Повага чи зневага Товарииськість чи самотність</p>	<p>Наведення прикладів духовно-моральної атмосфери в школі з художньої літератури, суспільного досвіду, повсякденного життя, найближчого оточення, власного досвіду.</p> <p>Навести приклад або змодельовати ситуацію булінгу та знайти шляхи її розв'язання на основі духовності та моралі.</p>

<p>Доречно формулює поняття «шкільне самоврядування», «участь у житті школи».</p> <p>Уміє знайти своє місце в житті шкільної спільноти.</p> <p>Вдало наводить приклади реалізації своїх талантів у школі.</p> <p>Почувається зручно у шкільному середовищі.</p> <p>Має друзів, уміє товаришувати.</p>	<p>Чи ти береш активну участь у житті школи?</p>	<p>Проектна діяльність здобувачів освіти для пошуку новітніх ідей для покращення шкільного життя.</p> <p>Презентація учнівських і батьківських ідей.</p>
---	---	--

Розділ 3. Духовні та моральні основи життя в громаді і державі

<p>Визначає зміст поняття «громада», «член громади».</p> <p>Бачить себе членом громади.</p> <p>Вдало наводить приклади своєї участі у житті громади.</p> <p>Аналізує громадську активність інших людей.</p> <p>Вдало пропонує ситуації участі в проєктах громади.</p> <p>Пропонує ідеї, щоб бути корисним для інших членів громади.</p>	<p>Як ти знаєш історію і культуру громади?</p> <p>Як ти примножуєш надбання громади?</p> <p>Як ти захищаєш її цінності?</p> <p>Хто в громаді належить до відомих особистостей, моральних авторитетів?</p> <p>У кого з них ти можеш навчитися послуху, правдивості, сміливості, щедрості, смирення, жертвовності, любові?</p>	<p>Проектна діяльність здобувачів освіти для активної участі в житті громади.</p> <p>Дослідження історії рідного краю.</p>
---	---	--

Розділ 4. Духовні та моральні засади ставлення до природи

<p>Характеризує поняття «природа», «довкілля», «зміни в природі», «глобальне потепління», «захист природи».</p> <p>Визначає мальовничі місця рідного краю.</p> <p>Пояснює проблеми, які існують у природному середовищі на прикладі рідного краю.</p> <p>Виявляє готовність до захисту навколишнього середовища, природоохоронної діяльності, дбайливого ставлення до рослинного і тваринного світу.</p>	<p>Чи ти усвідомлюєш себе частинкою довкілля?</p> <p>Чи живеш ти в гармонії з природою?</p> <p>Як оберігаєш і примножуєш її багатства?</p>	<p>Робота в групах над пошуком і аналізом прикладів дбайливого ставлення до довкілля в духовній і художній літературі, суспільному досвіді, повсякденному житті, найближчому оточенні, власному досвіді.</p> <p>Презентація проєктів про захист та розвиток довкілля.</p>
--	---	---

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів

Рівень навчальних досягнень / Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
I. Початковий 1	Учень/учениця може: <ul style="list-style-type: none"> • назвати одне-два духовно-етичних поняття, моральні норми.
2	Учень/учениця може: <ul style="list-style-type: none"> • назвати декілька духовно-етичних понять теми, моральних норм; • сформулювати моральну оцінку ситуації чи вчинку на рівні «добро» — «зло».
3	Учень/учениця може: <ul style="list-style-type: none"> • двома-трьома простими реченнями пояснити сутність чи зміст духовно-етичного поняття; • навести приклади окремих фактів і явищ із моральної практики; • дати власну оцінку окремих фактів і явищ моральної практики (на рівні «добро» — «зло») і пояснити її 1-2 реченнями; • сформулювати правило поведінки за нормою моралі.
II. Середній 4	Учень/учениця може: <ul style="list-style-type: none"> • репродуктивно відтворити (у вигляді 4-6 простих речень) частину матеріалу уроку; • дати пояснення духовно-етичних понять і термінів уроку; • навести приклади морального та аморального в житті людей; • оцінити прості моральні ситуації та пояснити свою оцінку відповідно до норм моралі; • на елементарному рівні описати ситуацію морального вибору.
5	Учень/учениця може: <ul style="list-style-type: none"> • відтворити основний зміст навчального матеріалу уроку, відповідаючи на запитання вчителя; • визначити окремі ознаки духовно-етичних понять; • проаналізувати ситуацію за питаннями вчителя, підручника; • за допомогою вчителя зіставити конкретні вчинки з відповідними нормами моралі й висловити оцінне судження.
6	Учень/учениця може: <ul style="list-style-type: none"> • загалом самостійно відтворити матеріал теми; • охарактеризувати подію, ситуацію, явище з погляду моральних критеріїв; • правильно вживати духовно-етичні поняття й пояснювати їх на прикладах; • використовуючи приклади з історії та літератури, висловити просте оцінне судження про відповідність чи невідповідність поведінки моральним нормам.
III. Достатній 7	Учень/учениця може: <ul style="list-style-type: none"> • загалом послідовно й самостійно відтворити матеріал теми; • демонструвати розуміння духовно-етичної термінології; • дати загальну характеристику морально-етичних феноменів (сутність, прояви, ознаки, приклади); • аналізувати духовно-етичні судження й навести приклади їх підтвердження чи спростування; • обґрунтувати власну думку, моральну оцінку прикладом.
8	Учень/учениця може: <ul style="list-style-type: none"> • значною мірою самостійно опанувати матеріал уроку; • розповідати про духовно-етичні моральні цінності, застосовуючи необхідні поняття й терміни; • аналізувати відповідні явища і ситуації суспільного життя, визначаючи ознаки моральної поведінки у світлі духовних і моральних цінностей; • моделювати прості ситуації морально-етичного змісту й пропонувати шляхи їх розв'язання; • добирати 1-2 аргументи на підтвердження висловлених учителем чи поданих у підручнику духовно-етичних висновків; • знаходити необхідні цитати в духовній і художній літературі.

9	<p>Учень/учениця може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • оперувати основним навчальним матеріалом, подаючи його в узагальненому та деталізованому вигляді; • самостійно аналізувати духовно-етичні моральні цінності й робити власні висновки; • обґрунтовувати власні судження й оцінки за допомогою власних прикладів і аргументів; • самостійно працювати з текстами духовної і художньої літератури. • систематизувати та узагальнювати набуті знання.
<p>IV. Високий</p> <p>10</p>	<p>Учень/учениця може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • самостійно опрацювати матеріал уроку за підручником; • моделювати морально-етичні ситуації, пропонувати шляхи їх розв'язання й пояснювати їх; • самостійно розв'язати ситуацію морального вибору й пояснити свій вибір, спираючись на духовно-етичні категорії; • самостійно оцінити моральні явища; • з незначною допомогою учителя працювати з іншими джерелами інформації духовно-етичного змісту (духовна і художня література, фото, художній текст, усна розповідь); • орієнтуватися в духовній і художній літературі.
11	<p>Учень/учениця може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • вільно викладати навчальний матеріал в усній та письмовій формі відповідно до завдання; • самостійно здобути нескладну інформацію духовно-етичного змісту з інших, крім підручника й розповіді вчителя, джерел; • застосувати їх для аналізу нових ситуацій, зокрема з власного життя; • висловити й обґрунтувати свої думки, оцінки щодо духовно-моральних цінностей суспільного життя.
12	<p>Учень/учениця може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • послідовно й логічно викладати навчальний матеріал, застосовуючи й пояснюючи духовно-етичні поняття та терміни; • виявляти творчий підхід у розв'язанні ситуативних завдань, оперуючи набутими знаннями й уміннями; • моделювати ситуації морально-етичного змісту, проявляючи гнучкість і мобільність, здатність попереджувати й вирішувати конфлікти; • оцінити рівень власної підготовки та підготовки інших учнів із предмета; • встановлювати міжпредметні зв'язки духовності і моралі з іншими предметами: історією, літературою, музикою, живописом, природознавство, основи здоров'я; • підготуватися до уроку, використавши власні джерела інформації: духовна і художня література.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Армор Ф., Сіданіч І. Уроки виховання характеру: навч. посіб. / Ф. Армор, І. Сіданіч. — К. : ВБФ «Східноєвропейська місія», 2021. — 58 с.
2. Блащак І., Вознюк О., Жуковський В., Плиська Ю. Вчитель і виклики XXI століття. Традиції і цінності: монографія, — Варшава: Університет природничих наук SGGW. — 212 с.
3. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія / І. Д. Бех. — Київ — Чернівці : «Букрек», 2-18. — 296 с.
4. Вишневецький О. Актуальні питання сучасної української освіти та змісту виховання. Вибрані науково-публіцистичні праці. — Дрогобич: Коло, 2005. — 176 с.
5. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки: Свобода вибору. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителя / А. О. Гін. — Харків : Вид. група «Основа», 2019. — 2012 с.
6. Дмитренко К. А. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності : метод. посібник. / К. А. Дмитренко, М. В. Коновалова, О. П. Семиволос, С. В. Бекетова. — Харків : Вид. група «Основа», 2019. — 119 с.
7. Жуковський В. М., Москалова Л. Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх закладах. Навч. посібник. / В. М. Жуковський, Л. Ю. Москальова. — Видавництво НаУ «Острозька академія», 2013. — 364 с.
8. Закон України «Про освіту». — С: ТОВ «ВВП НОТІС», 2019. — 88 с.
9. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 2000. — 384 с.
10. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. — К. : Літера ЛТД, 2019. — 208 с.
11. Новий Заповіт. — К. : центр «Нове життя», 1992. — 469 с.
12. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи // за заг. ред. О. В. Овчарук. — К. : К. І. С., 2004. — С. 66–72.
13. Савчин М. В. Духовний потенціал людини (Навчальне видання) : монографія. — Вид. 2-ге пер. і доп. — Івано-Франківськ: Місто, 2010. — 508 с.
14. Савчин М. В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. — Дрогобич : ПП «ПОСВІТ», 2019. — 232 с.
15. Садкіна В. І. Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємо з радістю. — 2-ге видання, доповнене. — Харків : Вид. група «Основа», 2021. — 160 с.
16. Світ душі (Виховання на цінностях): навч.-метод. посібник // автор-укладач Л. Р. Тищенко. — Рівне: РОШПО, 2018. — 240 с.
17. Сіданіч І. Л. Духовно-моральна компетентність педагога як передумова забезпечення духовно-моральної спрямованості викладання навчальних предметів у закладах освіти / І. Л. Сіданіч // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. — Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. — № 10(74). — С. 126–138.
18. Сіданіч І. Л. Навчальна програма «Духовна родина». Методичні рекомендації // Слово вчителю, № 4, 2019. — С. 28.
19. Сіданіч І. Л. Духовність виховання в сучасній українській школі / Горизонт духовності виховання: колективна монографія // The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph /// за заг. ред. Й. Кевішаса, О. М. Отич. — Вільнюс Zuvedra, 2019. (584 с.) — С.479–493.
20. Тюріна Т. Г. Шляхи духовного формування особистості. Книга для педагогів, психологів, філософів. – Львів: СПОЛОМ, 2005. — 106 с.